

Політичний менеджмент глобальної інтелектуальної сфери

Валерій Бебик,

доктор політичних наук, проректор
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини „Україна”

Формування глобального суспільства, насамперед на основі нових інформаційно-комунікаційних технологій (супутникового телебачення, Інтернету, мобільного зв'язку тощо), кардинально змінює не тільки економічну, політичну, соціальну і духовну сферу. Змінюється й зміст та сутність політико-географічних і соціально-психологічних понять в контексті адміністративно-територіального устрою та міждержавних кордонів, а світ в цілому, на думку дослідників, перетворюється на своєрідне „глобальне село”. В ньому формуються глобальна спільнота, загальнолюдська громадська думка, які, завдяки посередництву, підсиленню і маніпуляції засобами масової комунікації, дедалі більше впливають на дії урядів і міжнародних інституцій.

Система освіти глобального суспільства

Загалом науково-технічний прогрес, зокрема в галузі комунікацій, сприяє зростанню взаємозалежності світу, створює основи для формування єдиної світової системи економічних, політичних та соціокультурних зв'язків. На початку XXI століття ці процеси значно інтенсифікувалися саме завдяки бурхливому розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Отже, можна стверджувати однозначно: глобалізація стала вагомим чинником міжнародних економічних, політичних і гуманітарних відносин, а її основу становить інтеграція інформаційних систем в єдину світову систему. Інформаційна глобалізація необхідна для формування єдиної світової економічної, політичної, соціальної і духовної сфери.

Нас же в цьому контексті цікавить ще один аспект глобалізації – освітньо-науковий. Фахівці однакостайні: без глибокої сутнісної модернізації освітньої сфери суспільства на основі нових інформаційно-комунікаційних технологій, що докорінно змінюють суспільне життя, глобалізація як така

залишитися предметом дискусій „просунутих” інтелектуалів і не зачепить глибинних процесів на рівні кардинальних суспільних трансформацій.

Проблеми функціонування освітньої сфери глобального суспільства, на нашу думку, варто розглядати після визначення змісту поняття „освіта” взагалі.

Вважаємо, що **глобальна освіта** є сукупністю загальнолюдських і професійних знань і технологій їх використання в суспільній практиці для гармонізації суспільних відносин і якнайповнішого задоволення потреб а) глобальних, цивілізаційно-територіальних, державно-національних, регіональних і локальних; б) суспільних, групових та індивідуальних.

Отже, **систему освіти глобального суспільства** можна розглядати як інтегральну сукупність освітніх структур, освітніх відносин, освітньої свідомості і діяльності, що забезпечує відтворення і розвиток інтелектуального потенціалу глобального (планетарного) суспільства на всіх означених вище рівнях управління.

Вочевидь, немає особливої потреби розшифровувати конкретні позиції щодо функціонування освітніх структур (ЮНЕСКО, національних міністерств, регіональних управлінь освіти, навчальних закладів та їх глобальних, цивілізаційно-територіальних, національних, регіональних і локальних об'єднань і асоціацій). Напевно, варто лише навести окремі приклади таких освітніх структур, що належать до структур новостворюваної глобальної держави.

Скажімо, **ЮНЕСКО**, яка є міждержавною спеціалізованою Організацією Об'єднаних Націй, безумовно, можна зарахувати до **глобальних структур**, що опікуються питаннями освіти і культури.

Прикладом **цивілізаційно-територіальної освітньої структури** є постійно діюча **конференція міністрів з питань освіти країн – учасниць Болонського процесу**. Як відомо, Болонський процес об'єднує країни європейського континенту, які проводять політику інтеграції національних освітніх сфер з метою підвищення конкурентоспроможності європейських вищих навчальних закладів у змаганні з американськими університетами, які мають потужніші фінансові та матеріально-технологічні ресурси, що дозволяє їм „висмоктувати” інтелектуальний капітал з не таких багатих, як США, країн світу.

Найлегше, очевидно, розібратися з національними, регіональними та локальними освітніми структурами, які давно і більш-менш успішно функціонують в межах держав-націй у вигляді відповідних міністерств, обласних (регіональних), районних, міських та селищних управлінь освіти.

Що стосується освітніх структур глобального громадянського суспільства, то вони існують у вигляді недержавних освітніх і наукових організацій на всіх вказаних вище рівнях управління. Це можуть бути: **глобальні** - Міжнародна організація університетів (International Association of University) чи Міжнародне товариство політичних

психологів (International Society of Political Psychology), **цивілізаційно-територіальні** - Університетське агентство франкофонії (Agence Universitaire de la Francophonie) або **регіональні** - Асоціація університетів Європи (International University Association). На національному рівні можна назвати відповідні об'єднання вищих навчальних закладів чи професійні організації на кшталт Всеукраїнської асоціації політичних наук (ВАПН) тощо.

Детальнішого висвітлення, на нашу думку, потребують блоки освітніх відносин, освітньої діяльності та освітньої свідомості.

Індивідуальні освітні відносини між громадянами добре вкладаються у схему „учитель — учень”. Освітню організацію, під якою можна розуміти заклад освіти, професійну чи просвітницьку асоціацію або спілку, що має відносини з громадянином, можна охарактеризувати схемою „колективний вчитель — учень” і навпаки.

Держава з громадянином може мати (і має) комунікативні зв'язки в контексті соціалізації за наведеною далі схемою.

Щодо відносин між освітніми організаціями, державами тощо, то їх треба розглядати крізь призму міждержавних угод, освітньо-наукових обмінів, конференцій, взаємовизнання документів про освіту тощо.

Освітню діяльність, на нашу думку, доцільно поділяти на професійну (наприклад, педагогічну, за яку отримують гроші) і аматорську. За вертикальною ієрархією можна виокремити освітню діяльність глобальну, національну, регіональну, місцеву, колективну (у складі освітньої організації чи групи) та індивідуальну. Освітня діяльність може бути представницькою (у складі міжнародної акредитаційної, методичної чи фахової комісії), бюрократичною (у складі органу управління державної або громадської інституції) та загальногромадською (у складі певного освітянського руху).

Окремо слід розглянути проблему **освітньої свідомості**, позаяк вона, безумовно, вирізняється на глобальному, цивілізаційно-територіальному, регіональному, національному, місцевому, груповому (колективному) та індивідуальному рівнях. Визначається вона суб'єктивними чинниками сприйняття знань і технологій, їх можливого використання в суспільній (не тільки освітній) діяльності.

Функціонування системи освіти характеризується терміном **освітнє життя**, яке пов'язане з інтегральною цілеспрямованою, предметною освітньою діяльністю на всіх рівнях освітніх відносин і свідомості.

Динаміку функціонування системи освіти можна описати поняттям **освітній процес**, що розглядається як технологія реалізації освітніх функцій держави і громадянського суспільства (себто суб'єктів освіти).

Структура освітнього процесу така: формування цілей і завдань освітніх інституцій (державних і громадських); конституювання і утворення освітніх інститутів і організацій; ухвалення і виконання рішень

в освітній сфері; підтримка функціонування освітніх інституцій та організацій; контроль за функціонуванням і спрямуванням розвитку освітніх інституцій та організацій.

По суті, структура освітнього процесу доволі повно характеризує функції системи освіти суспільства. Якщо ця система націлена на модернізацію, то це засвідчує її здатність до застосування. В іншому випадку йдеться про освітню стагнацію і регрес.

Україна, перебуваючи у складі СРСР, пережила і піднесення (1950 – 1960 роки), і стагнацію (1990-ті роки), коли за загальною чисельністю молоді з вищою освітою посіла 50-те місце у світі, поступившись не тільки високорозвиненим країнам, а й багатьом іншим, тим що розвиваються [4, с. 67 – 68].

Окрім структури і функцій системи освіти варто проаналізувати таке важливе поняття, як „інтелектуальний капітал суспільства”, оскільки без нього навряд чи може йтися про динамічний розвиток суспільства загалом.

Інтелектуальний капітал як чинник суспільного прогресу

Ще з середини ХХ століття „просунутий” світ почав усвідомлювати, що саме інтелектуальний потенціал країни визначає її роль і місце у світовому табелі про ранги. Першими це зрозуміли американці і розпочали процес „збирання мізків” з найвідоміших світових учених – фізика А. Ейнштейна, ракетобудівника В. фон Брауна, психіатра З. Фрейда, соціолога П. Сорокіна та інших. В результаті у галузі медицини, наприклад, починаючи з 1920-х років, американці отримали дві третини всіх Нобелівських премій.

Створення американським урядом сприятливих умов для залучення емігрантів-інтелектуалів, візитуючих дослідників з інших країн з науковими ступенями означало одержання прямих (і дешевих за тамтешніми мірками) інтелектуальних інвестицій в американську промисловість. За підрахунками Brookings Institution лише у 1950 – 1975 роках щорічний прибуток США від використання знань зарубіжних учених та інженерів перевищував 8,6 мільярда доларів [2]. Нині ці цифри, зрозуміло, стали набагато вагомішими.

Не відстає і об'єднана Європа. Так, за даними 1995 року, серед працівників ста провідних європейських дослідницьких центрів понад 10 % становили іноземці, а в Нідерландах і Швейцарії їх частка була втричі більшою [7]. Це фахівці, що вже працюють. І працюють результативно. Скажімо, у **1986 - 1999 роках частка наукових публікацій в країнах ОЕСР, співавторами яких були зарубіжні вчені, зросла з 14 до 31 %** [6]. А, наприклад, частка патентів, виданих за цей же період Американським бюро патентів вченим колективам, які мали у своєму складі зарубіжних дослідників, зросла з 2,6 до 7 %. Наприкінці 1990-х років **частка патентів з іноземною інтелектуальною участю становила в Бельгії 34 %, в Ірландії**

– 32 %, в Чехії – 31 %, в Угорщині – 27 %. А в Португалії і Туреччині ці цифри сягнули 50 та 85 % відповідно [9]. Такі публікації і патенти підвищують науково-технологічний рівень економіки згаданих країн і приносять чималий прибуток їх народам. Окрім того, вони свідчать про зростання тенденцій глобалізації в інтелектуальній сфері, особливо в галузях, які визначають науково-технічний прогрес.

Щодо аспірантів, які найближчим часом визначатимуть розвиток науки, техніки і суспільства в цілому, ситуація ще більш вражаюча. У Швейцарії іноземці становлять 36 % від загальної кількості аспірантів, в Бельгії – 34 %, у Великій Британії – 29 %, в США – 26 % [10].

Характерно, що, скажімо, американські студенти обирають спеціальності для навчання в аспірантурі зовсім не у сфері, яка визначає рівень науково-технічного прогресу їх країни. Найбільше вони орієнтуються на підготовку дисертацій в галузі бізнесу, права і медицини. Натомість в інженерних науках, математиці та сфері інформаційно-комунікаційних технологій понад 40 % дисертацій на здобуття вчених ступенів докторів філософії в цих галузях (PhD) захистили в США зарубіжні аспіранти. Та й в цілому частка іноземців, які отримали вчені ступені доктора філософії в американських університетах за усім спектром спеціальностей, становить чималу кількість – 22 % [8].

Гадаємо, не варто ще раз наголошувати, що практично всі вони залишаються працювати в американських університетах, науково-дослідницьких центрах і корпораціях.

До речі, щоб підготувати висококваліфікованого спеціаліста на рівні кандидата наук (доктора філософії), потрібно приблизно 20 - 25 років, повного (хабілітованого) доктора наук — 30 - 35 років. Один рік навчання в американському університеті чи коледжі в середньому коштує 5 - 30 тисяч доларів – залежно від професії, рейтингу навчального закладу тощо. Навіть якщо середню вартість річного навчання у США оцінити приблизно в 25 тисяч доларів, то „купівля” лише одного фахівця зі ступенем кандидата наук (американський аналог — доктор філософії) означає пряму інтелектуальну інвестицію в американську економіку близько 300 тисяч доларів.

За даними американської преси [2] нині в США в університетах і промисловості працює 76400 дослідників-іноземців і 93100 тих, хто вже одержав американське громадянство. Помноживши ці цифри на загальні 300 тисяч доларів, необхідних на підготовку висококваліфікованого фахівця, отримуємо фантастичну суму — 50,86 мільярда доларів. Ця сума — прямі інвестиції в американську науку і промисловість як наслідок лише факту приїзду до США таких інтелектуалів. Але ж вони не просто приїхали, а працюють і приносять прибутки університетам і фірмам, які створили їм сприятливі умови для роботи. Навіть якщо кожен з них принесе мізерний за американськими мірками річний прибуток 1000

доларів, сукупний національний прибуток США від приїзду на роботу до цієї країни іноземних інтелектуалів становить не менше 50,85 трильйона доларів. Додаймо ще 13 мільярдів доларів, які приносять американським університетам 500 тисяч студентів з інших країн, і тоді стане зрозуміло, чому всі інші, себто не американці, такі „дурні та бідні”...

Хоча, чому всі? Наприклад, щорічний бюджет Великої Британії за рахунок студентів-іноземців поповнюється на 4 мільярди доларів (129 тисяч студентів), сусідньої Росії — на 1 мільярд доларів (80 тисяч студентів). Де вже нам із 124 мільйонами доларів, які інвестують в українське суспільство 15,5 тисячі студентів з інших країн!

За прогнозами ЮНЕСКО, досягти високого рівня національного добробуту зможуть країни, серед працездатного населення яких налічуватиметься 40 – 60 % фахівців з вищою освітою. А США та Японія планують мати майже 90 % таких фахівців серед загальної чисельності працюючих. Це, на думку експертів, може підвищити економічний ефект виробництва в 4 – 11 разів [1].

Якщо в Україні найближчим часом кардинально не збільшити чисельність фахівців з вищою освітою з наявних 8 % від загальної кількості працюючих, то й надалі „пастиremo задніх”! Допустити цього аж ніяк не можна, оскільки в сучасному світі вартість інтелектуального продукту в міжнародному економічному обміні вже майже сягає вартості товарної маси.

Увесь світ починає говорити про інтелектуальну інформаційно-комунікаційну технологічну революцію. Видатки на інформаційне забезпечення виробництва становлять в середньому три чверті доданої вартості сучасної продукції. Увесь світ розширює торгівлю концентрованим знанням. У двадцяти розвинених країнах, де працює 95 % учених світу, прибуток на душу населення щороку збільшується на 200 доларів, а в країнах, де науковців бракує, лише на 10 доларів.

У цьому зв'язку варто зазначити, що красномовними якісними показниками інтелектуальної перспективи глобальної держави, цивілізаційно-територіального об'єднання, держави-нації, регіону, області, міста, району і навіть селища або села є частка валового внутрішнього продукту (ВВП) згаданого вище суб'єкта, яка спрямовується на науково-дослідницькі та дослідно-конструкторські розробки (НДДКР), а також частка ВВП, яка спрямовується на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). У цьому контексті варто назвати кращі світові показники, на які мусить орієнтуватися Україна, якщо вона прагне посісти гідне місце в глобалізованому світі.

Наприклад, видатки на НДДКР (% ВВП) у провідних країнах світу становлять: Швеція – 4,27 %, Фінляндія – 3,46 %, Японія – 3,12 %, США – 2,67 %, Швейцарія – 2,57 %, Данія – 2,52 %, Німеччина – 2,52 %. Такі видатки країн-лідерів на розробки і впровадження ІКТ, порашовані за аналогічною

методикою, свідчать про наступне: Нова Зеландія – 14,4 %, Швеція – 11,3 %, Швейцарія – 10,2 %, Велика Британія – 9,7 %, Японія – 8,8 %, США – 8,0 %, Нідерланди – 6,8 %, Фінляндія – 6,6 %, Німеччина – 6,0 %. Отже, **передовий світовий досвід в цілому характеризується переважанням витратків на ІКТ у 2 - 3 рази над витратками на „традиційні” НДДКР.**

Окрім того, мусимо відзначити, що останнім часом спостерігається активне перенесення з країн-глобалізаторів до слаборозвинених країн виробництв з високим рівнем матеріальних та енергетичних витрат, а також виробництв з певними екологічними ризиками.

Водночас, як було проілюстровано на прикладі США, високорозвинені країни заохочують імпорт інтелектуального капіталу. Загалом же схема є трохи складнішою: західні та центрально-європейці разом з азійцями та африканцями їдуть до США, а до ЄС перебираються переважно фахівці з країн постсоціалістичного і пострадянського простору. Це торує своєрідний „шовковий гуманітарний шлях”, яким інтелектуальний капітал прямує до країн ЄС і далі – до США.

Рівень розвитку інтелектуального капіталу нації, країни, регіону характеризується інтелектуальним потенціалом, до якого входять такі складові: система освіти (освітні заклади); рівень комп'ютеризації; система комунікації; система науки (наукові заклади); бази даних (традиційні та електронні бібліотеки); інтелектуальна власність (патенти, ліцензії, технології) [5]. Ці компоненти тісно взаємопов'язані, проте перше рейтингове місце серед них посідає, безумовно, система освіти. Саме реформація системи освіти, створення сприятливих умов для функціонування закладів вищої освіти всіх рівнів і форм власності є запорукою розвитку національного інтелектуального потенціалу.

У цьому зв'язку нам потрібно дуже уважно подивитися на процеси глобалізації в освітянській сфері, пов'язані зі стандартизацією концепцій підготовки фахівців, освітньо-професійних характеристик, узгодженням навчальних планів, програм, документів про освіту (дипломів і додатків до них), запровадження нових форм навчання на основі нових інформаційно-комунікаційних та навчально-методичних технологій [3].

Безумовно, Болонський процес, попри обмеження його регіоном Європи, є чи не найголовнішим напрямом вдосконалення національних систем освіти та узгодження їх змістової частини у глобальному, планетарному масштабі. І пошук власної української інтелектуальної та культурно-освітньої ніші в цьому процесі є проблемою не тільки теоретичною, але й практичною.

Проте треба розуміти, що втягування України у світовий освітній процес матиме не лише позитивні наслідки для національної освітянської сфери і українського суспільства в цілому. Вихід на світовий рівень освітніх послуг наших вищих та середніх навчальних закладів без суттєвих фінансових, інтелектуальних та науково-технологічних ін'єкцій може

призвести до зниження конкурентоспроможності вітчизняних навчальних закладів і зростання впливу на науково-педагогічних кадрів до інших країн. Тому, на нашу думку, роботу, пов'язану з переходом на світові стандарти якості освіти, слід поєднувати із збільшенням державної підтримки національної освітньо-наукової сфери, аби уникнути „вимивання” українського інтелектуального капіталу, який повинен працювати насамперед на відтворення і зростання інтелектуального і культурно-наукового рівня нації.

Ми не відгородимося парканом від усього світу навіть якщо й будемо прагнути обмежити виїзд українських фахівців штучним шляхом – через відмову перейти на міжнародні освітні стандарти, що формуються, і в такий спосіб ускладнити процедуру легалізації українських документів про освіту за кордоном. Досвід ЄСРП показав безперспективність такого підходу.

Нашій же політичній і правлячій еліті варто попрацювати над тим, щоб створити в Україні відповідні соціально-економічні умови для фахівців з вищою освітою, які повинні примножувати інтелектуальний потенціал українського суспільства, а не інших суспільств. Більше того, у нас є всі підстави для залучення таких фахівців з інших країн. Освітня ж сфера нашого суспільства має розвиватися з урахуванням новітніх світових тенденцій і бути на висоті вимог світової спільноти, що глобалізується.

Література:

1. **Антипов В.** Скажіть, скільки у вас закордонних студентів? // Дзеркало тижня. — 2001. — 3 лют.
2. **Годунова В.** Від кого залежить Америка // Дзеркало тижня. — 2001. — 3 лют.
3. **Кольчугина М. Б.** „Новой экономике” — новое образование // МЭиМО. — 2003. — № 12. — С. 42 – 53.
4. **Корсак К. В.** В XXI век с новой парадигмой национального образования // Персонал. — 2000. — № 1. — С. 66 – 72.
5. **Марчук Є.** Стратегічна орієнтація суспільства — рух на випередження // День. — 2000. — 10 берез.
6. **Цапенко И.** Электронная эпоха науки // МЭиМО. — 2005. — № 8. — С. 19 – 32.
7. Innovative people. Mobility of skilled personnel in national innovative systems. Paris. OECD, 2001 (www.oecd.org).
8. International Mobility of the Highly Skilled (www.oecd.org).
9. OECD Science, Technology and Industry Outlook 2002 (www.oecd.org).
10. Education at a glance. 2003 (www.oecd.org).